

groot en goed georganiseerd overheidsapparaat', en dat een grovere omslagmaat gebruikt werd (49).

In hoofdstuk 5 wordt vermeld dat de veertiende-eeuwse jurist Philips van Leiden onder verwijzing naar de 'Instituten' en de 'Codex' van Justinianus de Romeinse keizer aanwees als de *princeps* die de *majestas* heeft (148). Ydema voegt daar dan aan toe, dat Alain de Lille in 1202 schreef, dat iedere lokale heerser keizer is in zijn eigen rijk (148, noot 59). Dat is voor hem vervolgens voldoende om te concluderen, dat het recht van lokale vorsten op belastingen in Holland vóór 1581 juridisch op Romeinsrechtelijke teksten werd gefundeerd (149).

In datzelfde hoofdstuk wordt de noodzaak voor de Hollandse graaf om beden voor te leggen aan de Statenvergadering in verband gebracht met 'het middeleeuws-Romeinse adagium *quod omnes tangit*' (156). Justinianus heeft namelijk ooit gezegd: wat allen aangaat, moet door allen worden goedgekeurd (93). Dat had weliswaar betrekking op de benoeming van meerdere zaakwaarnemers over een boedel, maar Ydema acht dat dan 'een mogelijk voorbeeld bij het oude gezegde, dat het burgerlijk recht als de vader en de moeder van het belastingrecht moet worden beschouwd' (94). Daarna staat het dan voor hem vast dat de middeleeuwse juristen het *quod omnes* rangir-beginsel 'op de fundamenten van het Romeinse recht' hadden geformuleerd (182). Op bladzijde 203 wordt vervolgens ook de bepaling in de Unie van Utrecht, dat de financiering van de oorlog 'by gemeen advys ende consent' moet worden geregeld, daar als vanzelfsprekend aan gerelateerd. Dit ondanks het feit dat op bladzijde 204 — onder directe verwijzing naar Justinianus' Digesten — ook het diametraal daartegenover staande beginsel *Quod principi placuit, legis habet vigorem* (wat aan de vorst behaagt, heeft kracht van wet) wordt vermeld, waar Filips II zich naar Ydema's oordeel terecht op kon beroepen.

Zinvol is zijn vaststelling in het volgende hoofdstuk, dat Hollandse juristen er in de zeventiende eeuw naar gaan streven voor hun rechtsovertuigingen te verwijzen naar klassieke bronnen (216). Maar zou dat nu ook betekenen dat men in deze tijd werkelijk van oordeel was, dat een belasting niet meer mocht worden geïnd als de oorzaak was verdwenen (*cessante causa*; 226)? Dat was dan toch wel in flagrante tegenspraak met een van de belangrijkste kenmerken van het financiële bestel van Holland, namelijk dat belastingen juist onvermijdelijk wél moesten doorgaan, ook als hun oorzaak (oorlog) allang afgelopen was, omdat daaruit de rente en aflossingen betaald moesten worden op de leningen waarmee de oorlog was gefinancierd.

Ydema heeft kennis genomen van een indrukwekkende hoeveelheid bronnenmateriaal in vele talen op het gebied van de fiscaal-historische ideeëngeschiedenis. Hij heeft de gegevens die zijn boek bevat bovendien op voorbeeldige wijze toegankelijk gemaakt door middel van niet alleen een zeer informatieve personenindex, maar bovendien een uitvoerige zakenindex. Het boek is daardoor zeker een nuttig naslagwerk geworden. Voor een vergroting van ons historisch inzicht, zowel in 'de rechtsbeginselen die de belastingheffing in het verleden hebben geregeerd' (5) als in de wijze waarop verwijzingen naar het Romeinse recht in Holland in de achttiende eeuw moeten worden geïnterpreteerd, had echter een andere, qua periode wat beperktere, maar qua soort bronnen- en literatuurgebruik wat ruimere aanpak misschien de voorkeur verdienen.

W. Fritschy

M. C. van den Toorn, e. a., ed., *Geschiedenis van de Nederlandse taal* (Amsterdam: Amsterdam university press, 1997, 697 blz., f99,50, ISBN 90 5356 234 6).

De titel, de gebonden uitvoering en de omvang van de *Geschiedenis van de Nederlandse taal* geven de indruk dat het hier om een standaardwerk over tien eeuwen Nederlands gaat. Het

boek bevat tien hoofdstukken, te weten de inleiding, door drie redactieleden geschreven, gevolgd door hoofdstukken over het Oudnederlands (tot circa 1200), het Vroegmiddelnederlands (circa 1200-1350), het Laattmiddelnederlands (circa 1350-1550), het Vroegnieuwnederlands (circa 1550-1650) en het Nieuwnederlands tussen 1650 en 1880, tussen 1880 en 1920 en van 1920 tot nu. Het negende hoofdstuk is gewijd aan het Nederlands in België en het laatste aan het Afrikaans. Er zijn heel wat vakspecialisten bij het werk betrokken geweest: slechts vier hoofdstukken zijn van de hand van één auteur en er zijn hoofdstukken met vijf of zes medewerkers. Zij hebben bovendien nogal de vrije hand gekregen: 'De enige richtlijn die de auteurs werd meegegeven, was die van de globale indeling. Telkens wordt in een hoofdstuk in een inleidende paragraaf de externe taalgeschiedenis behandeld; daarna volgt de interne ontwikkeling in de volgorde: fonologie, morfologie, syntaxis, lexicologie' (5). Dat het resultaat bij zo'n uitgangspunt divers is, viel te voorspellen. De redactie moet zelfs toegeven dat eenheid ontbreekt en dat het werk gezien moet worden 'als een zo volledig mogelijke verzameling 'hoofdstukken' uit de geschiedenis van de Nederlandse taal' (5). Binnen het bestek van deze korte recensie ga ik in op de gehanteerde periodisering, op de externe taalgeschiedenis en op de vraag wat historici aan het boek kunnen hebben.

De binnen de taalkunde gebruikelijke periodisering is de driedeling Oudnederlands (globaal voor 1200), Middelnederlands (1200-1500) en Nieuwnederlands (1500 tot heden). Binnen het Nieuwnederlands, dat vrijwel vijf eeuwen beslaat, wordt vaak ook het Vroegnieuwnederlands (tot 1700) onderscheiden. De verdeling van de periodes over de hoofdstukken loopt niet parallel aan deze drie- of vierdeling en de daarmee corresponderende jaartallen. Dat hoeft ook niet per se, maar de gebruiker wil wel een verantwoording voor de gekozen opzet. Die ontbreekt echter en ik moet signaleren dat de hoofdstukindeling in sommige opzichten merkwaardig en ongelukkig is. Merkwaardig is de onevenwichtige verdeling van het Nieuwnederlands. Die indeling geeft de lezer bovendien ten onrechte de indruk dat de periode 1880 tot 1920 wel heel bijzonder voor de taalgeschiedenis is. Ongelukkig is de splitsing van de Middelnederlandse periode over de heel verschillend ingerichte hoofdstukken 3 en 4. Er staan in het vierde hoofdstuk uiteenzettingen die voor het gehele Middelnederlands gelden. Ook hadden de beschrijvingen van de interne geschiedenis in de twee hoofdstukken veel beter gecombineerd kunnen worden: de lezer had daarmee een duidelijker beeld van de taalontwikkelingen in de Middelnederlandse periode kunnen krijgen.

Het boek combineert de externe en de interne taalgeschiedenis — op zichzelf een goede zaak. De externe taalgeschiedenis behelst informatie over de politieke en culturele context waarbinnen de taal functioneert. Het is niet zo eenvoudig om te bepalen hoever men daarin moet gaan, maar steeds dient wel de relatie met taal en taalontwikkelingen in het oog gehouden te worden. Uniformiteit is geen absoluut vereiste (voor de ene, wat verder afliggende periode kan meer informatie nodig zijn dan voor de andere), maar we treffen hier toch wel grote verschillen qua omvang en inhoud aan. Terwijl de redactie spreekt van een 'inleidende paragraaf externe taalgeschiedenis' constateert de lezer dat de omvang ervan varieert van 10% tot 75% van de betreffende hoofdstukken. De vaderlandse-geschiedeniscomponent is hier en daar zeer omvangrijk. Een oordeel over de uitwerking van talige zaken valt verschillend uit. Gegevens over twee- of meertaligheid binnen een bepaalde politieke constellatie (zoals bijvoorbeeld in hoofdstuk 4) zijn nuttig. Ook de ontwikkeling van een Nederlandse standaardtaal vraagt om toelichting vanuit de externe taalgeschiedenis. Het is echter minder geslaagd wanneer dit op verschillende plaatsen zonder onderlinge afstemming en voldoende verwijzingen gebeurt. Gegevens over taaistudie zijn ter zake voor zover het gaat om grammatica's of spellingregelingen die hun invloed hebben gehad op het taalgebruik, maar is de behandeling van individuele taalkundigen als in hoofdstuk 6 gerechtvaardigd door eventuele indirecte invloed via het onderwijs?

Historici die zicht willen krijgen op de Nederlandse taalgeschiedenis treffen verspreid door het boek lezenswaardige informatie aan op het gebied van de externe taalgeschiedenis. Ook zijn de belangrijkste taalkenmerken van een bepaalde periode te vinden. Het wordt de lezers echter bepaald niet gemakkelijk gemaakt doordat de hoofdstukken niet op elkaar zijn afgestemd (soms zijn zelfs binnen één hoofdstuk redundantie en gebrek aan eenheid te constateren). Bovendien ontbreekt een register — en dat is toch onvergeeflijk bij zo'n boek. De redactie presenteert deze taalgeschiedenis weliswaar als een verzameling hoofdstukken, maar vakgenoten en belangstellende historici zouden graag zien dat hun eerste indruk dat het hier om een echt naslagwerk gaat, was bevestigd.

Marijke J. van der Wal

P. Schneiders, *Nederlandse bibliotheekgeschiedenis. Van librije tot virtuele bibliotheek* (Den Haag: NBLC uitgeverij, 1997, 392 blz., f139,50, ISBN 90 5483 138 3).

Bijna anderhalve eeuw geleden schreef de historicus W. Moll, volgens het voorwoord van Paul Schneiders, dat er behoefte was aan een overzichtswerk over de Nederlandse bibliotheekgeschiedenis. Hoewel er sindsdien veel geschreven is over het verleden van afzonderlijke bibliotheken, verscheen er geen overzichtswerk. Die leegte heeft de auteur met *Nederlandse bibliotheekgeschiedenis. Van librije tot virtuele bibliotheek* geprobeerd te vullen. In dit boek worden in grote lijnen de ontwikkelingen van tien eeuwen bibliotheken in Nederland beschreven. Onder Nederland wordt het huidige koninkrijk verstaan en de auteur heeft zich beperkt tot voor het publiek toegankelijke instellingen. Schneider heeft zich met name gericht op de wetenschappelijke bibliotheken, maar ook de openbare bibliotheken krijgen in dit boek ruim aandacht. Het boek is ronduit schitterend vormgegeven, in een groene letter, met prachtige reproducties en voorzien van een leeslint en een goudsnede. Maar er is meer dan de vorm dat telt.

In Nederland begint de bibliotheekgeschiedenis relatief laat met de kerstening van de Lage Landen in de tiende eeuw. De eerste bibliotheken waren te vinden in kloosters en kerken en monniken waren betrokken bij het kopiëren van handschriften. De broeders van de Moderne Devotie voegden hier nog een speciaal, commercieel, aspect aan toe, door tegen betaling op bestelling handschriften te kopiëren. Schneider beschrijft vervolgens uitgebreid en gedetailleerd hoe het verder ging met de ontwikkeling van de bibliotheken in Nederland: de komst van universiteiten in Europa, de introductie van papier (in plaats van duur perkament), de stedengroei, de toename van het aantal kloosters en kerken en de betekenis van georganiseerd bestuur voor het geschreven woord. Hij wijst op de tijdens de Renaissance op gang gekomen gewoonte dat rijken hun boeken vermaakten aan instellingen met het oog op studenten, die doorgaans de dure boeken niet konden betalen; op het ketenen van boeken; op de chaotische zestiende eeuw, waarin bibliotheken te lijden hadden onder godsdiensttwisten; op de opkomst van gemeentelijke bibliotheken en onderwijsinstellingen die zich met bibliotheken gingen bezighouden; op de beperkte openingsuren en het weinige geld dat gemeentebesturen uittrokken voor bibliotheken; op de eerste catalogi, waarin de boeken naar grootte waren geordend, en het bijbaantje van bibliothecaris; op bibliotheken die meer leken op musea, doordat recente publicaties doorgaans niet voorhanden waren. Hij behandelt de revolutie die de Verlichting teweeg bracht in het leesgedrag van velen; het Latijn, dat in de wetenschap werd verdrongen door de landstaal; het ontstaan van commerciële leenbibliotheken, genootschapsbibliotheken en volksbibliotheken. Aan de orde komen de Franse tijd, de Bataafse Republiek, de oprichting van de Nationale